

LA DOCTRINA DEL PECAT ORIGINAL EN SANT PACIÀ

Sant Pacià té vertadera importància científica en la història de la Patrologia i de alguns sectors de la història dels dogmes, malgrat el poc que ens és restat de la seva producció literària. No és ara del cas fer esment de les lloances que li tributaren com a pastor de les ànimes, com a mestre de la veritat cristiana i com a pulcre i clàssic literat els autors que en tracten de des de Sant Jeroni (1). El lloc preponderant que ocupa com a assenyat testimoni de la doctrina catòlica sobre la penitència és arreu conegut; on també, per connexió doctrinal, té expressions molt felices que el colloquen prou amunt en l'Eclesiologia. En estudiar la seva fesomia dogmàtica i intel·lectual en aquests punts és fàcil de remarcar el seu sentit tradicional, la concepció neta i exacta del dogma que el porta a una expressió feliç, ensem científica i popular de la doctrina de la fe.

Les mateixes qualitats ens semblen reverberar en la posició de Sant Pacià en la doctrina del pecat original, objecte d'aquestes poques ratlles. Ens ha mogut a escriure-les l'observar que no és tan nomenat per teòlegs i fins per historiadors del dogma el nostre Bisbe en la qüestió del pecat original, bo i essent sumament interessant la seva posició neta i definida, precisament poc abans de suscitar-se la controvèrsia pelagiana, tant, que pot ésser comptat entre els més autèntics testimonis de l'estadi de possessió quieta i tranquil·la del dogma.

Dels tractats teològics, avui dia corrents i prou nombrosos, no el trobem esmentat més que en els dels PP. Muncunill i Pignataro, referint-se aquest a Turmel (2). Recorrent les obres de Patrologia, Història del dogma i de la Literatura cristiana considerades com més clàssiques, hom experimenta qualche decepció en no trobar indicada la doctrina del nostre Bisbe en el punt del pecat original en Fessler-Jungmann, ni en Schwane, ni en Bardenhewer, ni en Har-

(1) Encara que és prou conegut, ens plau transcriure l'elogi que en fa Sant Jeroni en son *De viris illustribus*, c. XVI: "Paciamus in Pyrenaei iugis Barcionae episcopus castigatae eloquentiae [llició segura en lloc de castitate et eloquentia] et tam virtute quam sermone clarus. Scripsit varia opuscula, de quibus est Cervus et Contra novatianos. Sub Theodosio principe, iam ultima senectute mortuus est". *PL*, 23, 703.

(2) *Le dogme du péché originel*, dins *Revue d'Histoire et de Littérature religieuse*, 1900-1904.

nack (ni tan sols en llurs obres grans), ni en Rauschen-Wittig (on hom ni el nom hi troba de Sant Pacià). Tampoc fou conegut dels teòlegs del Renaixement. Però avui dia, després dels abundosos anàlisis i extractes del gran repertori de Dom Ceillier (3) i de les notes del benemèrit P. Flórez (4) és estrany el silenci dels historiadors, i que fora del susdit Turmel, hom no trobi més que una menció en Klee (5) i un curt passatge transcrit en Tixeront (6), i encara en aquest darrer autor amb qualque reserva, que tot seguit veurem d'aclarir.

La doctrina del nostre Bisbe entorn del pecat original és continguda, de les obres ja de temps assignades al seu heretatge literari, en el *Sermo de Baptismo*, i demés en el tractat *De similitudine carnis peccati* recentment publicat i atribuït amb tota seguretat a Sant Pacià per Dom G. Morin (7), atribució que no sembla que hagi estat discutida, i que de totes passades es veu que és acceptada i no li manca pas fonament (8).

En el *Sermo de Baptismo*, vol explicar als oients, en especial als competents, "qualiter in Baptismo nascamur et qualiter innovemur". I tot natural i escaient li ve al predicador, com a Sant Pau escrivint als Romans, per tal de fer-los veure la magnitud i transcendència de la gràcia i de la renaixença en Jesucrist, el contraposar-la a la caiguda i al pecat amb que el primer home inficionà el gènere humà tot sencer. És per això que declara aquí Sant Pacià la doctrina del pecat original.

Transcriurem primer els fragments que ens fan al cas, subsignant-ne les locucions més característiques (9); en farem després una traducció breument parafrasejada als indrets on sembli avinent, i en darrer lloc assenyalarem en curtet comentari teològic la posició dogmàtica del nostre Doctor.

"I. ...Accipite ergo, dulcissimi, homo ante baptismum in qua morte sit positus. Scitis certe illud antiquum, quod Adam terrena origini praestitutus (10) sit; quae utique damnatio legem illi aeternae mortis imposuit; et omnibus ab eo posteris, quos lex una retinebat; haec mors in omne genus dominata est, 'ab Adam usque ad Moysen'... (11). Interea nos omnes sub peccato tenebamur, ut fructus essemus mortis:

(3) *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, t. 6, Paris, 1737, p. 729-734.

(4) *España sagrada*, t. 29, p. 91.433... Aquí es troba reproduït el tractat de Sant Pacià, com també els altres quatre escrits seus, aleshores coneguts.

(5) *Manuel de l'Histoire des dogmes chrétiens*, trad. MABIRE, Paris, 1843, t. I, p. 427.

(6) *Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne*, Paris, 1912, p. 278.

(7) *Un traité inédit du IV siècle: le "De similitudine carnis peccati" de l'évêque Pacien de Barcelone*; dins *Revue Bénédictine* 29 (1912), p. 1-28; reproduït en *Anecdota Marsolana. Seconde série. Études, Textes, Découvertes*, t. I, Paris, 1913, p. 80-150. Referim les citacions a aquesta darrera publicació.

(8) Cf. BARDENHEWER, *Geschichte der alichristlichen Literatur*, 3 Bd. Freiburg, 1912, p. 403; TIXERONT, *Précis de Patrologie*, Paris, 1920, p. 308.

(9) Text de l'edició de Gallandi en MIGNE, *PL*, 13, 1089-1093.

(10) *Praestitutus*. Gallandi en nota diu: "*Restitutus legit Latinus*". Que aital és el sentit de *praestitutus* en Sant Pacià ho afirma A. Gruber *Studien zu Pacian von Barcelona*. München, 1901, p. 39-41, amb referència a les notes de l'edició de V. Noguera, València, 1780.

(11) Rom. 5, 14.

siliquarum escis et pecorum custodiae destinati, id est operibus inmundis, per malos angelus; quibus dominantibus nec facere licuit nec scire iustitiam: parere enim talibus dominis res ipsa cogebat...

II. Adam postquam peccavit, et retuli, dicente Domino, 'Terra es et in terram ibis' (12). addictus est morti. Haec additio in genus omne defluxit. *Omnes enim peccaverunt, ipsa iam urgente natura*, sicut Apostolus dicit: 'Quia per unum hominem peccatum introivit, et per delictum mors, et sic in omnes homines devenit, in quo omnes peccaverunt' (13). Dominatum est ergo peccatum, cuius vinculis quasi captivi traheremur ad mortem, *mortem scilicet sempiternam*. Hoc vero peccatum ante legis tempora nec intelligebatur, sicut Apostolus dicit (14): Donec enim lex poneretur peccatum in mundo non habebatur, hoc est non videbatur; ad legis adventum revixit. Apertum est enim ut videretur: verum frustra, quia id prope nemo servabat. Dicebat enim lex: 'Non moechaberis, non occides, non concupisces'; tamen concupiscentia cum vitiis omnibus permanebat. Ita peccatum istud ante legem occulto gladio interfecit hominem. lege destructo. Quae igitur spes homini? Sine lege ideo periit quia peccatum videre non potuit; et in lege quia in id ipsum quod videbat incurrit...

V. Sed si solus ille vicit quid ceteris contulit? Breviter audite. *Peccatum Adae in genus omne transierat*: 'Per unum enim hominem...' Ergo et iustitia Christi necesse est ut in genus transeat; ac sicut ille per peccatum stirpem suam perdidit, ita Christus per iustitiam genus suum omne vivificet. Hoc urget Apostolos dicens: 'Ut sicut per inobaudientiam unius peccatores constituti sunt multi, sic per dicto audientiam unius iusti constituentur multi; ac sicut regnavit delictum in mortem, similiter et gratia regnet per iustitiam in vitam aeternam' (15).

VI. Dicit mihi aliquis: Sed *peccatum Adae merito transiit in posteros, quia ex ipso geniti erant*; et numquid nos a Christo geniti sumus, ut propter ipsum salvi esse possimus? Carnalia cogitare nolite: iam videbitis qualiter Christo parente generemur..."

"I. ...Mireu doncs, dolçissims, en quin estat de mort és l'home constituït abans de rebre el Baptisme. Sabeu ja allò antic, que Adam fou retornat a son origen terrenal, la qual condemnaçió li imposà la llei [la condició o situació] de mort eterna; i com que tal llei retenia com en sos lligams tota la posteritat d'ell, la mateixa mort dominà tot el gènere humà d'Adam a Moisès... Mentrestant tots estàvem subjectes sota el domini del pecat, de tal manera que érem fruites de mort, destinats a menjar glans i a pasturar bestiar, és a dir a cometre obres immundes, mitjançant els àngels dolents; i com que ells ens dominaven no podiem fer ni conèixer la justícia...

II. En pecant Adam, com ja he esmentat, en dir-li el Senyor, 'Ets terra i tornaràs a terra', fou destinat a la mort. Aital destí davallà en tot el llinatge. Per tal com tots pecaren, urgint-ho ja la natura [en vigor o per raó de la natura], com ho diu l'Apòstol: 'Per un home entrà el pecat en el món, i pel delicte la mort, i així en tots passà, en què tots pecaren'. Dominà doncs el pecat, en els lligams del qual com captius érem arrossegats a la mort, és a dir a la mort sempiterna. Aquest pecat, però, abans dels temps de la llei [mosaica] ni tan sols era entès, com diu l'Apòstol: perquè fins a ésser posada la llei el pecat no era comptat en el món, ço és no es veia; en venir la llei reviscolà. Va ésser obert, per tal que fos vist. Endebades però, perquè

(12) Gen. 3, 19.

(13) Rom. 5, 12.

(14) Ibid. 13.

(15) Ibid. 19, 21.

gairebé ningú ho servava. Deia la llei: 'no fornicaràs, no furtaràs, no cobejaràs'; i amb tot la concupiscència amb tots els vicis perdurava. Així aquest pecat matava l'home abans la llei amb glavi amagat, per la llei amb glavi desembeinat. Doncs, quina esperança per l'home? Sense la llei peresqué perquè no pogué veure el pecat; i amb la llei perquè caigué en el mateix que veia...

V. Emperò si ell sol [Jesucrist] va vèncer, què aprofità als altres? Escolteu-ho breument. *El pecat d'Adam havia passat a tot el llinatge...* Per tant també la justícia de Crist cal que passi al gènere humà; i que com aquell pel pecat arruïnà tota sa nissaga, així Crist per la justícia vivifiqui tota la seva posteritat. Això urgeix l'Apòstol en dir: 'Per tal que com per la inobediència d'un molts són constituïts pecadors, així per l'obediència d'un molts siguin constituïts justos, i com regna el delictu [conduint] a la mort, així la gràcia regni per la justícia fins la vida eterna'.

VI. Em dirà potser algú: *El pecat d'Adam bé passà als descendents, per tal com foren engendrats d'ell*; és que nosaltres som engendrats de Crist, per poder ésser salvats per ell? No penseu pensaments carnals; ja veureu com sou engendrats, sent Crist vostre pare..."

No és pas difícil, ja a la primera lectura dels passatges transcrits, fer-se càrrec de la netedat i força del pensament del nostre Bisbe en l'afirmació del pecat original. Les dues tesis cabdals del dogma catòlic, ço és un veritable pecat existent en tots els homes, derivat d'Adam i en certa faisó el mateix pecat d'Adam, i sa transmissió per generació, les trobem expressades amb precisió lapidària, i ço que cal remarcar sense sentir-hi cap mena de dificultat: *Peccatum Adae in genus omne transivit... peccatum Adae merito transivit in posterios, quia ex ipso geniti erant*. I en posar aquesta doctrina l'orador en llavis dels oients, dona un colpidor testimoni de la fe del poble cristià, que aviat es trobarà pertorbada en sa pacífica possessió per l'heretgia pelagiana. També per la senzilla referència a la carta de Sant Pau als Romans, c. 5, — i no tan solament al v. 12, ans també al 19 i al 21, — hom veu que la interpretació catòlica natural i òbvia del passatge era a bastament coneguda, la qual cosa explica que poc després Sant Agustí en sa lluita antipelagiana en pogués fer un ús tan insistent i eficaç.

El parlar de la llei de *mort eterna* que estrenyia a Adam i a tota la seva nissaga, en just judici del pecat, és també molt significatiu per a designar l'estat de pecat que del primer pare davallà a tota la posteritat. Malgrat que cita i té present a l'esperit el passatge de Sant Pau, on la mort sembla evident que hom deu interpretar-la de la mort corporal, el nostre Bisbe la refereix insistentment a la condemnaió en què ens tenia destinats el pecat, pel fet del primer pare: "Quae utique damnatio legem illi *aeternae mortis* imposuit; et omnibus ab eo posteris, quos *lex una retinebat*, haec mors in genus omne devenit... Dominatum est ergo peccatum, cuius vinculis quasi captivi trahebamur ad mortem, *mortem scilicet sempiternam*".

És per això que en donar raó d'aital judici de Déu, afegeix tot seguit: "Interea nos omnes tenebamur sub peccato ut fructus essemus mortis... Haec

additio in genus omne defluxit. Omnes enim peccaverunt, *ipsa iam urgente natura*, sicut Apostolus dicit: Quia per unum hominem...”

Aquesta darrera locució *ipsa iam urgente natura*, és altament interessant; hom hi veu clarament preformada la frase *peccatum naturae*, amb què posteriorment és estat designat el pecat original pels teòlegs. No és però nova en Sant Pacià aquesta faisó de parlar-ne; ell l'aprenugué de Tertulhià, de qui en els tractats penitencials es mostra deixeble i continuador. El gran africà en parlar del pecat original diu: “Malum igitur animae... ex originis vitio antecedit, *naturale quodammodo*.” (16) Per tal d'entendre el sentit d'aquesta expressió — que més tard evolucionà una mica —, hom ha de fer esment que és aleshores prou sovintejat pendre *natura, naturale*, en sentit més etimològic, *a nascendo*, gairebé com *nativum, nadiu*, quelcom que l'home té de son origen. Aquest sentit sembla declarar adequadament el pensament de Tertulhià, qui precisament empra el *naturale quodammodo* per explicar el *ex originis vitio*. En ell però s'inicia potser ja un altre sentit, que sense oblidar el primer l'acompanya molt escaient, i és el de quelcom d'arrelat en l'ésser de l'home, i que en tots els homes es troba, sentit que s'atansa més al que avui s'entén per natura. Es pot dir que d'aitals principis, desenrotllats per la concepció agustiniana de la *massa vitiosa, massa peccatrix* etc., que tan sovint li ve a la pluma, en derivà el concepte de *peccatum naturae*, aclimatat en la teologia per Sant Tomàs. En nostre text de Sant Pacià no sembla pas massa aventurat reconèixer-hi una mica més accentuada que en Tertulhià aquesta significació complexa d'origen i estat, en dir: “*Omnes enim peccaverunt, ipsa iam urgente natura*,” frase vigorosa, on la natura personificada empeny l'home al pecat en el seu mateix naixement. (17)

La condició moral de l'home com efecte del pecat original, la pinta Sant Pacià amb poques pinzellades, però ben enèrgiques, tretes del retaule del fill pròdig: “*interea nos omnes sub peccato tenebamur, ut fructus essemus mortis; siliquarum escis et custodiae pecorum destinati, id est operibus inmundis, per malos angelos; quibus dominantibus nec facere licuit nec scire iustitiam: parere enim talibus dominis res ipsa cogeat.*” Com es veu descriu aquí el Bisbe la impossibilitat de l'home caigut de fer el bé moral, a què estava destinat, pel domini de la concupiscència. Per tal de declarar-ho més esmenta Sant Pacià tot seguit el difícil verset 13 del lloc de Sant Pau, interpretant-lo de manera que pot ésser interessant per la història de l'exegesi. Diu doncs Sant Pau, se-

(16) *De anima*, 16; *PL*, 2, 719.

(17) És clar que en aquesta frase hom no hi pot veure expressada qualche necessitat natural del pecat actual. La concupiscència i els pecats actuals com derivats d'ella són considerats per Sant Pacià com efectes del pecat, com declarem tot seguit. És per això potser que Tixeront, l. c., n. 7, comenta en citar Sant Pacià: “Il se peut qu'il s'agisse seulement ici de la concupiscence”? No ens sembla pas gens fundada aquesta reserva. Si de cas explicaria el Sant el *peccaverunt* no de la concupiscència, sinó del pecat actual; i això sembla molt lluny de la seva pensa.

gons la interpretació del nostre Bisbe, que “fins la llei mosaica el pecat original, *hoc vero peccatum*, no era conegut — així explica el *non habebatur, hoc est non videbatur* —. En venir la llei revisqué, per tal com fou revelat, *apertum est*, perquè fos vist.” Cóm però entén Sant Pacià aital revelació del pecat? Les frases curtes i pregnantés que emprà no és pas tan avinent declarar-les. El pensament sembla ésser que la llei, en posar els preceptes que contrarien les passions i concupiscències desvetllades pel pecat original, ens en dóna un coneixement d'experiència, en quant la concupiscència i els vicis, com a efectes d'ell, romanen malgrat la llei i contra de les seves prescripcions. I així fou que abans la llei pereixia l'home, perquè no coneixia el pecat ni d'on li venia el mal, ço que feia que no pogués cercar el remei; i amb la llei pereixia també perquè queia en això mateix que li era descobert com a mal, ja que no trobava forces en la llei per deslliurar-se'n. És per això que diu Sant Pacià: “*Apertum est enim ut videretur; verum frustra, quia id prope nemo servabat. Dicebat enim lex: non moechaberis, non occides, non concupisces; tamen concupiscentia cum vitiis omnibus permanebat.*” I acaba l'exposició amb aquella vibrant semblança del glavi mortífer, amagat abans la llei, desembeinat després.

No és pas aquesta la interpretació més corrent avui dia d'aquest passatge de Sant Pau; és però conegut que les idees que la formen tenen una forta empremta paulina, i que àdhuc com exposició d'aquest mateix lloc, té bona arrelada en mants comentaristes de l'època patristica. N'és principalment colpidor i remarcable el caràcter agustinia que ja per antelació la impregna. “*Quid est non deputabatur*”, diu el Bisbe d'Hipona en la primera obra contra dels pelagians, “*nisi ignorabatur et peccatum esse non putabatur?*” (18)

En el *De similitudine carnis peccati* parla Sant Pacià de les molèsties d'aquesta vida com a conseqüències del pecat original. Era això avinent al fi d'aquest escrit, i a l'estat de la persona a qui el dirigia, una fervorosa cristiana, qui acabava de sortir d'una greu malaltia. Aprofita per això el Sant Bisbe l'ocasió de explicar cómo els mals d'aquesta vida són ara efecte de la corrupció original. I d'aquí passa a doctrinar a la fidel cristiana sobre la veritable carn de Nostre Senyor Jesucrist contra del docetisme maniqueà, qui prenent-ne pretext de les paraules de Sant Pau: “*Misit Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati*” (19), negava la vertadera assumptió pel Verb diví de la nostra carn mortal i passible, ço que ho féu, per tal de deslliurar-nos de les malediccions del pecat. Així ho ensenya el Sant, expressant també de pas la idea del pecat en nosaltres existent. Les frases del nostre Bisbe són clares i no demanen cap comentari. Gairebé n'hi haurà prou amb subsignar les locucions més característiques.

(18) *De peccatorum meritis et remissione*, I, 10, 12; *PL*, 44, 116.

(19) *Rom.* 8, 14.

“Substantia nostri corporis fragilis et caduca: ut mortalis quippe nulli valitudini excusatur, ex quo *censum in se omnium infirmitatum vel dolorum per transfusionem seminis de transgressionis traxit auctore*, cunctamque mortalitatis fecem morborum capax, dum generatur, exceptit. Sic facta est posteritati natura, quae fuerat culpa generanti; dum vitiato semini proles corrupta respondet, et originalis fragilitatem reserat mortalis agnatio... Una ergo omnium in fragilitate substantia est, una sors, et conditio mortis omnis adstringitur gens humana, *auctoris offensam crepundiis quibusdam consignatae sibi mortalitatis adsignans*... Et cum hic habeas de institutione iustitiam trahis tamen de hereditate peccatum... (20).

...Hoc cum docet Apostolus, quis non videt quod suo more priori [Adam] adsignat quidquid posteritas per Adae transgressionem passa sortitur... (21).

...Video namque Adam ante transgressionem immortalem, cerno ante lapsum cunctis benedictionibus exornatum, cerno post lapsum cunctis maledictionibus deformatum...

...mortuus et sepultus est [Christus], quod Adam de transgressione promeruit: quia si vitale custodisset edictum, mortuus non fuisset... Per peccati meritum, ut disputavimus, legio certe in nos morborum et infirmitatum incubuit...” (22).

“La substància del nostre cos fràgil és i caduca: car com mortal que és, no es pot excusar de cap malaltia, *des que fou gravada amb el cens de totes les debilitats o dolors, provenent de l'autor de la transgressió, mitjançant la transfusió seminal*, i en ésser engendrada capaç de malalties, rebé tota la corrupció de la mortalitat. Així s'és estat feta natura a la posteritat la que fou culpa en l'engendrador, en què al germe viciat correspon nissaga corrompuda, i la mortal descendència descobreix la fragilitat de l'origen... A tots doncs ens pertoca una substància fràgil, a tots la mateixa sort, i tota la generació humana és lligada a la condició de morir, *assenyalant* [mostrant] *l'ofensa de son autor amb certs monuments* [senyals] (23), *de la mortalitat a què fou condemnada*... I encara que tinguis la justícia pel fet de l'educació (o virtut), *arrossegues malgrat això el pecat de l'herència*...

...En ensenyar això l'Apòstol, qui no veu que, com acostuma, atribueix al primer [Adam] el que la posteritat ha tret, patint, d'Adam? ...Car veig Adam abans la transgressió immortal, el contemplo abans la caiguda ornat de tota mena de benediccions, i després de la caiguda el veig deformat amb totes les malediccions...

...fou [Crist] mort i sepultat, el que Adam merescqué pel fet de la transgressió: perquè si hagués servat l'edicté vital [que dóna vida] no hauria mort... Pel mèrit del pecat, com disputàrem, se'n aplegà al damunt una legió de malalties i debilitats...”

Amb aquestes vivents i sentides expressions, que en llur caire lèxic i estilístic, de tan difícil versió, remembren sovint el llenguatge forense, emprat també pel seu mestre Tertul·lià, completa Sant Pacià la descripció del regne total del pecat, que en sos elements essencials i morals havia començat en el *Sermo de Baptismo*. Tan completa resulta amb aquestes noves aportacions la

(20) MORIN, l. c., p. 112.113.

(21) Ibid., p. 123.

(22) Ibid., p. 125.126.

(23) Du Cange en son *Glossarium mediae et infimae latinitatis* diu de la paraula *Crepundia*: “*Monimenta*... *Crepundia* dicuntur delectamenta puerorum, et etiam signa, quae cum infantibus olim exponi solebant, unde possent agnosci, ut erant litterae, annuli, etc...”

doctrina del pecat original en Sant Pacià que no sembla pas exagerat el judici de Dom Morin: "Personne peut-être, avant Saint Augustin, ne s'est exprimé sur ce sujet avec plus de force et de clarté." (24) I encara que, com és avinent, en el *De similitudine carnis peccati* parla gairebé exclusivament dels efectes produïts en la natura pel pecat d'Adam, que l'ha trastornada, no hi manca però l'afirmació explícita de la mateixa tara del pecat en nosaltres, i la dada substancial de la seva transmissió per hereditat i generació: "*trahis tamen de hereditate peccatum... per transfusionem seminis... vitiato semini proles corrupta respondet*".

En conclusió: si considerem Sant Pacià en el desenrotllament històric del dogma del pecat original, hom deu posar-lo al costat de Sant Ambrós, de l'Ambrosiastre i d'altres consemblants testimonis de la tradició cristiana, gairebé contemporanis de les primeres negacions del pelagianisme.

És llàstima que Sant Agustí no conegués al nostre Bisbe; son nom i els fragments transcrits els trobaríem segurament en els primers llibres contra Julià d'Eclanum, en mig d'aquells "sancti ac beati et in divinatorum eloquiorum pertractatione clarissimi sacerdotes" qui "quod invenerunt in Ecclesia docuerunt; quod a Patribus acceperunt hoc filiis tradiderunt." (25)

(24) L. c., p. 88.

(25) *Contra Iulianum*, 2, 10, 33.34; *PL*, 44, 697.698.

JOSEP M. DALMAU, S. J.